

Здравко М. ДЕЛЕТИЋ\*

## ЦРНА ГОРА И СЈЕВЕРНА АЛБАНИЈА 1914–1918.<sup>1</sup>

*Айсиракй:* Простор сјеверне Албаније био је важно питање црногорске спољне политике у XIX и почетком XX вијека. Током ратне 1914. и 1915. године постојало је неколико разлога за заузимање Скадарске Малесије и града Скадра. Поред историјског права и економских разлога, постојао је и војни разлог. Арбанашка племена, подстицана агитацијом аустроугарских агената и католичких свештеника, нападала су транспорте хране и ратног материјала које су савезници достављали Црној Гори пловним путевима Бојане и Скадарског језера, пљачкали су и уништавали храну и материјална добра. То је Црној Гори створило нерјешиве проблеме у обезбјеђивању хране и материјалних добара за становништво и војску током ратних година. Спречавање тих активности били су легитимни војни разлози, којима је Црна Гора пред савезницима правдала намјеру да заузме Скадарску Малесију и сам Скадар.

Савезничке земље нијесу имале разумијевања за црногорске разлоге и интересе, противиле су се војним активностима на том сектору. То је слабило војне снаге на фронту и садејство са србијанском војском према Сарајеву, угрожавало је преговоре са Италијом о уласку у рат на страни савезника. И поред противљења савезника, црногорска војска је 27. јуна 1915. године заузела Скадар. Улазак црногорских трупа у Скадар довео је до проблема у односима са Србијом и Италијом, која се нарочито противила црногорским аспирацијама и плановима. Освајање Скадра изазвало је незадовољство великих сила и појачало неповјерење у краља Николу и његове намјере, одразило се на обустављање новчане и материјалне помоћи Црној Гори, крајем рата и на прихватање укидања Црне Горе као независне државе. И поред свих притисака и пријетњи, Црна Гора није напустила Скадар до капитулације. Краљ Никола је до мировне конференци-

\* Проф. др Здравко Делетић, Универзитет у Приштини — Косовској Митровици.

<sup>1</sup> Проширено саопштење на међународној научној конференцији „Век српске голготе 1915–2015”, Косовска Митровица, 18–20. септембра 2015.

је неколико пута савезницима упућивао меморандуме са захтјевима за територијално проширење Црне Горе, укључујући дјелове сјеверне Албаније и Скадар.

*Кључне ријечи:* Црна Гора, Први свјетски рат, Албанија, Скадар, Италија, Србија

Све вријеме владавине књаз-краљ Никола имао је лични и династички интерес према крајевима између Бојане и Дрима и Скадру. С обзиром на карактер црногорског друштва и облик владавине, гдје је главну ријеч имала главарска олигархија и на позиције власти се долазило оданошћу владару (династији) и милошћу Господара, спољњу политику и планирање територијалних претензија према Херцеговини, Боки Которској и сјеверној Албанији диктирао је краљ Никола. Без обзира на постојање владе и уставно уређење, краљ је о свему имао прву и посљедњу ријеч, титулом и стварно био је Господар земље и народа. Краљ је постављао и смјењивао чиновнике и носиоце јавних овлашћења, унапређивао подобне и протјеривао неподобне, додјеливао земљу и новчану помоћ, сурово кажњавао сваки вид отпора, амбиције и покушај да неко буде богат и угледан више него је он био спреман да дозволи.

Хајдучија и пљачка на балканским просторима у XIX и почетком XX вијека били су облик привреде, тако се долазило до материјалних добара и хране у бесплодним и кршевитим крајевима. Од проглашења Црне Горе за независну државу (1878) и утврђивања њених граница према Османлијском царству на простору Скадарског пашалука, нијесу престајали проблеми са арбанашким племенима. Из пограничних албанских села стално је било напада на црногорска села и сточарске катуне, отимана је стока и уништавана љетина, угрожаван је риболов и пловидба Скадарским језером. Послије Младотурске револуције и побуне арбанашких племена у сјеверној Албанији и на Косову и Метохији ти су се проблеми повећали. Избијањем Првог свјетског рата погранични сукоби добили су стратегијски значај и пружили краљу Николи прилику да под изговором обезбјеђења границе покуша да задовољи аспирације према Скадарској Малесији и Скадру.

Од 1878. пред европску дипломатију постављен је албански програм стварања националне државе. Уз значајну политичку и економску подршку Аустро-угарске, крајем 1912. и почетком 1913. године формирана је албанска национална држава, која је призна-

та на Лондонској конференцији. Од тада су сви планови и територијалне претензије сусједних држава значили мијешање у унутрашње ствари и напад на међународно признату државу. То је било супротно међународном праву, шта год то у пракси значило за малу или моћну државу, изазивало је дипломатске активности великих држава у складу са њиховом политиком, борбом за престиж, међусобним односом снага или постигнутим савезима.

У Првом балканском рату Црна Гора је, уз велике људске и материјалне губитке, више мјесеци ратовала на подручју сјеверне Албаније, опсиједала Скадар и сматрала његово освајање посебним интересом. Било је то и питање династичког престижа. Престолонаследник Данило, иако без ваљаног војничког образовања и искуства, а ни нарочитог угледа у народу и војсци, командовао је тим ратиштем и било је за династију важно да он симболично освоји Скадар. Послије вишемјесечних борби исцрпљена турска посада предала је Скадар, чија судбина је вољом великих сила била већ одређена. Скадар је постао међународно питање на које Црна Гора није могла да утиче (детаљно: Војводић 1970). Црна Гора је више мјесеци била под политичким притиском, пријетњама великих сила да не осваја Скадар, имала је јасне поруке да град припада новоформираној албанској држави и да не може полагати права на ратни добитак у том крају. Не гледајући на прекомјерне жртве, за краља Николу је било питање престижа освојити град 5. маја 1913. театрално је предао Скадар великим силама. Том приликом је рекао да је „Скадар сан моје младости (...) законита баштина Црне Горе, услов њеног будућег живота” (Борозан 1998: стр. 323).

Политика радо користи националне митове, традицију и сјећања на старевину за мобилизацију народа ради подршке актуелним намјерама. То чини у миру, у припреми војних операција и у рату. Код црногорских племена историјска традиција је увијек била моћно средство мобилизације, традиција је окупљала, доказивала поријекло и припадност. Код катунских племена Црне Горе и Херцеговине није било тешко добити подршку за ратни поход, тако и за освајање Скадра и околине. Ратни плијен био је у XIX вијеку извор добара у сиромашним племенима, без обзира на жртве, лако се ишло у војничке походе.

Црна Гора је имала више разлога и оправдања за своје планове према сјеверноалбанским крајевима. Историјски и национални разлози налазили су се у томе што је тај простор припадао дукљан-

ској држави Војислављевића; током владавине Немањића био је у саставу српске државе, на простору сјеверне Албаније били су посједи Балшића. Све то је утицало да у Црној Гори траје свијест о историјском праву на припадност тих крајева, при чему је традиција „црногорског Скадра” била саставни дио династичке политике. Све вријеме владавине краљ Никола је маштао о освајању Скадра.

Историјско право било је прича за народ, мантра која се лако примала, али није имала упориште у савременим етничким и политичким приликама у региону. Словенско становништво у Скадру и сјеверноалбанским крајевима током вишевековне османлијске владавине спало је на тако мали број да није могло бити упориште политике модерне црногорске државе. Доминантно већинско становништво било је арбанашко, није било наклоњено Црној Гори у мјери коју је Господар прижељкивао или о томе радо говорио. Осим тога, територијалне аспирације националних држава у настајању на Балкану нијесу зависиле од њихове потребе, мирнодопских или ратних заслуга или поднијетих жртава. Велике европске државе одлучивале су о правима малих народа, њима се прича о историјском или националном праву није могла „продати”, дипломатија силе руководила се практичним разлозима и интересима.

Црногорска привреда је била неразвијена, било је мало обрадиве и плодне земље, структура пољопривредне производње била је неповољна, земља је била презадужена, зависила је од кредита и материјалне помоћи из иностранства. Ни у текућој производњи ни у резервама није било хране ни опреме за ратовање. Помоћ коју је Црна Гора током рата добијала из Србије није била довољна.<sup>2</sup> Материјална помоћ коју је од савезника добијала била је нередовна, недовољна, често се није могла допремити до Црне Горе, још мање до мјеста у унутрашњости.

Све ово наговјештава да је Црна Гора на простор између Дрима и Скадра била упућена и економским разлозима. У границама до балканских ратова имала је веома мало обрадивог земљишта

---

<sup>2</sup> Србија је финансијски и ратним материјалом помагала Црну Гору, иако је и сама била у проблемима. Поред упућивања високих официра у црногорску Врховну команду, септембра 1914. упутила је у Црну Гору 6 батерија са 30 топова и муницијом, уз то су дошли артиљеријски официри и дио послуге. Као помоћ је упутила пушке, муницију, ручне гранате и други материјал. За исхрану црногорске војске дала је 17 милиона динара, што је у оно вријеме био велики новац, нарочито за Црну Гору (Ракочевић 1969: 82).

и могућности за производњу хране, ограничене су биле површине под пашњацима, није било довољно квалитетне шуме. Простор око Скадарског језера, у односу на црногорске нахије, давао је веће могућности за производњу хране, за риболов и пловидбу на језеру; свјежа и сува риба била је значајан извор прихода за становнике Црмнице и Зете. Бар је планинским масивима био затворен и није могао као лука бити искоришћен према потребама Црне Горе за допремање хране и опреме или извоз поморским путем. У миру, а нарочито у условима рата, легитиман је интерес црногорске власти да обезбиди пловне путеве Скадарским језером и ријеком Бојаном и излаз на Јадранско море. Међутим, за остваривање територијалних интереса потребни су економски, војни, политички и дипломатски предуслови које Црна Гора није имала.

Још једна је специфичност сјеверноалбанских крајева и потребе црногорске власти да размишља о пограничном становништву. Успостављањем границе у области Малесије и Улциња приликом признавања независности Црне Горе подијељено је арбанашко становништво, али то није промијенило свијест о сродству и припадности. Погранично становништво са обје стране границе повезивала је етничка, језичка, вјерска (већином католичка) и традиционална припадност. Моћни су били економски интереси у самим племенима, због постављања државне границе настао је проблем у коришћењу имања, пашњака и шума на обје стране границе, у одвијању пловидбе на језеру, трговини (контроле, царине). Скадарске власти и племенски прваци дјеловали су пропагандом у пограничним црногорским крајевима насељеним арбанашким становништвом. Поморци, занатлије и трговци из албанских градова имали су пословне везе и интересе у Црној Гори и на Приморју. Све то је стварало проблеме између двије државе. Црногорска власт је рјешење видјела у проширивању граница према Скадру.

Послије уступања Скадра Албанији, у град су дошле муђународне трупе, које су ту остале до почетка августа 1914. године; њихово повлачење отворило је могућност сусједним државама да планирају операције на територији Албаније. Црногорски делегат код србијанске Врховне команде имао је задатак да већ на почетку истакне да Црној Гори пријети опасност од упада из Албаније (Ракочевић 1981: стр. 231). Колико год је то било могуће претпоставити, ова се чињеница може тумачити и као „припрема терена” за касније акције у том правцу. Црногорски конзул у Скадру савјетовао је оку-

пацију Скадра. Краљ Никола је размишљао о томе, али су му представници великих сила савјетовали да не планира акције према Скадру (Вујовић 1994: стр. 217). Од тада су стране дипломате више пута разговарале на Цетињу о информацијама и сумњама око тог питања. Од краља и представника владе добијали су увјеравања да се не планира заузимање Скадра што већина дипломата није вјеровала. Пракса је показала неискреност таквих изјава (Вујовић 1994; Живојиновић 2000).

Стране дипломате нијесу противљење црногорским намјерама образлагали одбраном суверенитета Албаније или противљењем проширивању црногорске државе. Истицали су потребу да се војне снаге не слабе отварањем операција према Албанији и да се главнина војске ангажује за договорену сарадњу са србијанском војском на санџачком ратишту. То је краљ Никола могао тумачити као повољну околност да војнички изнуди корекцију граница. Оно што савезници нијесу жељели, а ни морали да саопште црногорским властима, била је чињеница да су им тада били важнији италијански интереси у Албанији и преговори о приступању Италије савезницима.

У албанској држави присутна је била аустријска и италијанска политичка пропаганда, коју су проводили конзули у Скадру, трговци, агенти и племенски прваци, који су се окретали и исказивали „пријатељство” ономе ко да више новца или оружја и успјешније обезбиди престиж. Јак утицај код становништва са обје стране границе имали су католички свештеници, који су активно проводили антиправославну пропаганду и на разне начине подстицали непријатељство Албанаца према Црној Гори и Србији, нарочито у пограничним крајевима са арбанашким и мухамеданским становништвом у Метохији и Малесији. Неписмено становништво или трговци католичке вјере могли су у сусједној Црној Гори видјети савезника у односу на турске власти у Скадру, католички свештеници су знали разлику перспективе ослањања на православну и сиромашну Црну Гору или на католичку, политички и економски неупоредиво моћнију Аустрију или Италију.

Црногорска власт је дјеловала политички и пропагандно на простору сјеверне Албаније и прије стварања нове државе. Књаз-краљ Никола одржавао је везе са племенским главарима, давао новац и оружје, указивао поштовање и на сличне начине фаворизовао угледне племенске старјешине, подстицао њихово ривалство

међу несложним племенима. Надао се прикључењу пограничних крајева Црној Гори, што нијесу биле и искрене жеље арбанашких племенских вођа, — они су имали у виду стварање и проширење националне државе. Краљ Никола је преко арбанашких вођа подстицао немире у побуне против турске власти у Скадру, пружао помоћ побуњеницима, истовремено пред великим силама истицао потребу и право да Црна Гора добије протекторат над немирним крајевима (Ракочевих 1990). Кад је затребало арбанашки „пријатељи” окренули су се против Црне Горе.

Почетком XX вијека албански национални програм није подразумијевао прихватање државности Црне Горе. Није јасно како је краљ Никола мислио да влада крајевима са већинским албанским становништвом, које се разликовало по вјери и језику, мада је у погледу друштвене свијести и обичаја било доста сличности са становништвом Куча, Зете, Црмнице и Катунске нахије. Арбанашко становништво у границама Црне Горе није радо прихватило промјену државног статуса послје балканских ратова. У османлијској држави велики број Албанаца припадао је владајућој структури у феудалној хијерархији, војсци и државном апарату. Уласком у Црну Гору многи су изгубили феудалне привилегије, исламско-католички Скадар замијенили су православним Цетињем, економски јачу државу замијенили сиромашнијом. Није јасно шта би их мотивисало да буду лојални Црној Гори. Ако би се припајањем нових крајева број Албанаца значајно повећао, тешко да би Црна Гора, силом државе каква је тада била, могла бројно албанско становништво дуго да држи у покорности. Буне 1909–1912. и проблеми у организацији власти у крајевима прикљученим 1912–1913. то јасно показују.

Сјеверна Албанија била је подручје гдје су се укрштали интереси и пропаганда Аустроугарске, Италије, Црне Горе, Србије и Грчке. Идеја етничке Албаније, заснована у програмима Призренске лиге, крајем XIX и током XX вијека налазила је на разним међународним адресама антисловенску и антиправославну економску, политичку и војну подршку. У Скадру су постојали конзулати католичких држава, који су били центри пропаганде и локалне политике у интересу матичних држава. Мјесни „политичари” и племенски прваци умјешно су све то користили за своје личне, племенске и националне планове и потребе, „варакали су се” и узимали шта су могли са свих страна.



Албански племенски прваци користили су црногорске интересе и политику за своје јачање, нијесу били одани ни пријатељски настројени према Црној Гори кад су дошли пресудни моменти у Првом свјетском рату. Књаз Никола је мислио да арбанашке угледнике користи за своје потребе, но чини се да су они више користили њега и Црну Гору. Кад се указала прилика, окренули су се другим перспективама. Може се рећи да је краљ Никола, у настојањима да оствари државне и династичке интересе и планове у Малесији и сјеверној Албанији, поткупљивањем превртљивих појединаца у ствари уздизао племенске вође, наоружавао и побуњивао арбанашка племена, војно их оспособљавао и политички организовао у борби за националну државност. Каснији догађаји иду у том правцу.

Стање у Албанији током Првог свјетског рата било је политички и војно веома несигурно. Неслога, сукоби и неповјерење међу арбанашким племенима, моћним појединцима и породицама стална су појава, проглашење државе није на том плану много промијенило ситуацију. Млада албанска држава није успјела у тако кратком року да оформи ефикасне органе државне власти и преузме стварну контролу над народом и територијом. Нијесу изграђени државни органи и институције које би оствариле интеграцију племенски подијељеног становништва и прихватање нове државности. Одвајањем Албаније од Царства многи су губили материјалне и политичке погодности, могућности за напредовање у државној служби или пословање на великом простору. Сусједне државе су преко конзулата у Скадру, трговачких и политичких агената, племенских старјешина које су подмићивали, преко свештеника вршиле политичку и економску пропаганду и подстицале сукобе и нереди. Почетком рата десило се и војничко присуство сусједних држава на албанској територији, постојала је опасност од распада државе и није било сигурне поратне перспективе. И велике силе су околним земљама за улазак у рат стављале у изглед проширења на рачун албанских територија. Грчка није крила интерес за Епир, Црна Гора за Скадар, подручје поред Бојане и према Дриму, Италија за Медову и Валону.

Постојали су политички, војни и економски разлози да Црна Гора дјелује војнички према Скадру и сјеверним крајевима, чак и да није имала територијалне аспирације. Било је потребно да обезбједи транспорте хране и ратног материјала Бојаном и Скадарским језером. Арбанашке банде су пресретале бродове, задржавале их,



пљачкале робу, скадарске власти су условљавале плаћање пореза и царина. То је у Црној Гори условило глад и несташицу свега што је било потребно народу и војсци. Црногорска власт је о томе више пута извјештавала стране посланике на Цетињу. Могуће да се прича о нередима и намјерно наглашавала као припрема или провјеравање расположења према црногорској војној акцији. Помињало се чак да би војници могли „на своју руку” кренути у акцију према Скадру због недостатка хране (Вујовић 1994: стр. 224). Разумљиво је било у тим околностима предузети војне акције ради обезбјеђивања границе и путева допремања оружја и опреме, хране и материјалних добара за народ и војску. У суштини, то је био и једини пут транспорта, са свих других страна црногорска територија била је окружена аустроугарским трупима и ратним дејствима. Свака држава у тим условима позвала би се на стратегијске и војне разлоге за оружану акцију у тако важном пограничном региону. Црногорска власт упорно је покушавала да добије сагласност савезника за војничко ангажовање у сјеверној Албанији, али за то није било политичког разумијевања (Вујовић 1994; Живојиновић 2000).

Политички и војни разлози Црне Горе легитимни су колико и било које зарађене државе. Стварне војне и политичке могућности да то оствари друга су прича, показало се нереална. Није тешко оцијенити да су Николини планови били мегаломански и тешко остварљиви, чак и под претпоставком да Црна Гора није доживјела капитулацију и окупацију већ у првој половини рата и да је била далеко мање зависна од стране помоћи током рата.

Од почетка рата границу у Метохији, Васојевићима и Малесији обезбјеђивао је Старосрбијански одред јачине 20 батаљона, под командом бригадира Радомира Вешовића. Није тешко закључити да су те трупе од почетка рата биле спремне да уђу на територију Албаније. И сам краљ је наговјештавао такву могућност. Већ 27. августа 1914. године је Салису говорио да прилике у Албанији угрожавају безбједност Црне Горе и саопштио намјеру да заузме Скадар. Можда је припремао терен или провјеравао реакције савезника на такву могућност. На сједници владе 11. новембра о томе се и расправљало, одлучено је да се заузме десна обала Бојане и Тарабош. Савезници су били против дејстава у Албанији и акција је одложена, али се није одлучно одустало од намјере (Живојиновић 2000: стр. 108–109). С обзиром на то да Албанија није била у рату, може да се учини да је снага Старосрбијанског одреда била несра-

змјерна опасностима, мада треба имати у виду прилике у Метохији и Малесији прије рата и могућност да локално арбанашко становништво покуша прикључење Албанији. Те трупе, под изговором да обезбјеђују пограничне крајеве и транспорт хране и опреме за народ и војску, касније су дјеловале војнички према сјеверној Албанији и крајем јуна 1915. заузеле Скадар.

Операције црногорске војске у сјеверноалбанским крајевима у вези су са ратним циљевима Црне Горе и плановима за територијално ширење (више Живојиновић 2000). До капитулације стварни врховни командант црногорске војске био је краљ Никола, није скривао претензије према Требињу, Дубровнику и Мостару, према приморју и Скадру и простору до ријеке Дрима. Могућности и спољно политичке прилике за остваривање црногорских територијалних претензија у сјеверној Албанији 1914. године биле су неповољније него раније. У другој половини XIX и почетком XX вијека Албанија је била подручје стратегијског интереса, обавјештајног и политичког дјеловања Аустроугарске. Монархија је на разне начине подстицала Албанце на пограничне сукобе према Црној Гори и Србији и прије рата, нарочито је то чинила током рата, при чему је Албанији обећавала територијално проширење у пограничним областима у околини Улциња, Тузи, према Призрену, Ђаковици и Пећи (деталније Митровић 1991).

У Црној Гори се размишљало о ангажовању у сјеверној Албанији и прије објаве рата. Средином јула 1914. краљ Никола преговарао је са аустроугарским послаником на Цетињу о црногорској неутралности у рату који се могао наслутити. Монархија је нудила повољан међународни зајам, што краљу није било довољно. Изасланик је закључио да се краљ нада помоћи Монархије да добије сјеверни део Албаније са Скадром, да граница буде на Бојани, чак и Дриму (Ракочевић 1969: стр. 30–31; Распоповић 1998: стр. 166). Стране дипломате претпостављале су да краљ Никола има неке планове и договоре са Аустријом. Крајем јуна 1914. Сазонов је италијанском амбасадору рекао да је „краљ Никола био у споразуму са владом у Бечу и да је предстојећи рат намеравао да искористи за остварење својих циљева”.

Дипломатски нерјешив проблем Црне Горе био је у томе што је од почетка рата од кључних савезника имала јасне поруке да не прихвата војне акције у Албанији, нарочито не током преговора са Италијом о уласку у рат на страни савезника. Црна Гора је по-

литички и војнички била мање користан савезник, тим прије што је све вријеме зависила од материјалне и новчане помоћи савезника. Италија је јасно показала интересовање за територијалне компензације на рачун аустријских приморских територија и интерес према Албанији; све вријеме била је против црногорских аспирација према сјеверној Албанији и Скадру, бранила је интересе главне силе на Јадрану.

Ставови савезника према црногорским акцијама у сјеверној Албанији били су различити. Француска није журила са изјашњавањем, чини се да је највише од савезника имала разумијевања за црногорске потребе, али се по заузимању Скадра придружила осталима. Италија се без остатка противила стратегијским плановима и политичким претензијама према Албанији и тежње за доминацијом на Јадрану (детаљно Шкеровић 1963; Ратковић 1974; Живојиновић 2000). Послије 1879. године Италија је показала више интересовања за превласт на Јадрану, у чему је простор Албаније добио посебно мјесто, омогућавао је поморску контролу улаза у море. У жељи да онемогуће ширење Србије и Црне Горе као словенских држава под руским утицајем и да учврсте доминацију на Јадрану, Аустроугарска и Италија биле су главни заговорници стварања нове државе на простору Албаније крајем 1912. и почетком 1913. године. Лондонским уговором (26. 04. 1915) савезници су Италији повјерили надзор над Јадраном, укључујући и луку Бар. То је Италији дало значај одлучујуће силе на Јадрану, али је имала и обавезу да обезбјеђује савезничке транспорте и допремање хране и друге помоћи Црној Гори, што у већини случајева није ефикасно учинила. Није се потпуно ангажовала због страха од аустријских авиона, бродова и плутајућих мина. Тако се неактивност правдала, а позадина би могла бити у жељи да се контролише судбина Црне Горе. Можда се краљ Никола превише уздао у то што је италијанска краљица била његова ћерка Јелена. У борби за интересне сфере на Јадрану пријатељство и родбинске везе брзо су заборављени.

Русија је у почетку заговарала неутралност Црне Горе у рату; у почетку је била наклоњена црногорским плановима територијалног проширења, касније је одустала (у другој фази рата није могла помоћи). У цјелини гледано, Русија је рачунала на Србију као савезника, Црна Гора у поратној перспективи није имала значаја (Ракочевић 1969, стр. 83). Помоћ у оружју, ратном материјалу и храни за војску и становништво, коју је Русија давала Црној Гори, и упући-

вање медицинске помоћи имало је за циљ њено што дуже одржавање у ратном стању. Априла 1915. краљ Никола је упутио генерала Митра Мартиновића у Русију са циљем да образложи црногорске територијалне захтјеве. Сам је диктирао шта Црна Гора послеријате рата треба да добије: „Црној Гори би имала припадати Херцеговина, Бока которска с Дубровником и приморје до Сплета и дјелови Босне које су наше трупе освојиле, и с друге стране Скадар”. Краљеви захтјеви нијесу прихваћени (Живојиновић 2000: стр. 103).

Енглеска је све вријеме рата показивала најмање наклоности и разумијевања за потребе и положај Црне Горе, била је енергично против црногорских планова за територијално проширење, највише је преиспитивала и условљавала давање материјалне и новчане помоћи Црној Гори током рата, нарочито послерије заузимања Скадра.

Планови и амбиције црногорске власти о заузимању Скадра били су познати савезницима. Преко црногорског посланика на србијанском двору вођени су разговори на ту тему. Из рапорта генерала Божидара Јанковића (19. априла 1915) слиједи да му је краљ Никола пренио информацију црногорског посланика Мијушковића да Пашић „нема ништа против тога да црногорска војска заузме албанску област до Дрима и Бојане, па и Скадар, али то само онда кад Италија огласи рат Аустрији” (Шкеровић 1963, стр. 48). Међутим, у мају је србијанска влада била против даљих војних активности Црне Горе у сјеверној Албанији, прије свега против заузимања Скадра (Ракочевећ 1969: стр. 71). Реално је било противити се отварању новог ратишта и употреби снага са Ловћенског или Херцеговачког фронта, гдје снаге нијесу биле довољне ни јединице попуњене према ратној формацији. Због захтјева за ангажовање дијела тих јединица према Скадру краљ Никола је дошао у сукоб са србијанским официрима у Врховној команди.

Начелник црногорске Врховне команде генерал Јанковић је средином марта 1915. године у рапорту србијанској Врховној команди изнио мишљење да „с војне тачке гледишта одобрава да црногорске трупе заузму албанску територију на десној обали оба Дрима” (Шкеровић 1963: стр. 48). Краљ Никола тражио је 5.000 војника за акцију у Албанији, при чему није имао у виду Старосрбијански одред. Генерал Јанковић је био против тога да се толико војника ангажује за операцију коју је сматрао „споредним циљем”. Из његовог рапорта (22. априла 1915) слиједи да је црногорска војска

тада имала 44.000 војника и старјешина (Старосрбијански одред на албанској граници 5.000, Ловћенски одред према обали мора 8.500, Херцеговачки одред 9.000 војника и Санџачка војска 15.000 према граници на западу). Генерал Јанковић је тражио формирање резерве у Никшићу од 7.500 бораца, као појачање према Херцеговини и Ловћену. Према ранијем договору и заједничком плану, Црна Гора је била обавезна да србијанској Врховној команди стави на располагање 2/3 војске за заједничке операције, што није остварено, у првом реду због политике краља Николе (Шкерковић 1963: стр. 48–49). Краљ није вјеровало србијанским официрима, а ни својим војницима и старјешинама на заједничком ратишту, дојао се све израженијег расположења за уједињење. То не треба да чуди, у Санџачком одреду били су војници и старјешине из крајева ослобођених у Балканским ратовима, у којима је била јака свијест о јединству српског народа. Мухамеданско становништво у Санџаку није било задовољно подјелом између двије државе.

Црногорског краља су на албанску авантуру 1915. године својим војним активностима подстакле Италија, Грчка и Србија. Италија и Аустроугарска су и прије рата у Албанији имале дефинисане интересне сфере, за Црну Гору ту није било мјеста. Иако још није била у рату, Италија је војнички ушла на територију Албаније прије Црне Горе, 24. децембра 1914. заузела је Валону и острво Сасено. Грчка је заузела сјеверни дио Епира.

Србијанске трупе прешле су албанску границу из правца Метохије 2. јуна 1915. године, већ 4. јуна зазеле су Елбасан, 9. јуна Тирану. Бригадир Вешовић је 3. јуна обавијестио о покретима трупа министра војног и тражио да и он пређе у заузимање територија. Министар војни 5. јуна је наредио Вешовићу да покрене јединице, а Врховну команду да извијести да су га Албанци напали. Црногорска Врховна команда је, на краљев захтјев, издала наређење 8. јуна, не знајући за наређење министра војног (Ракочевић 1969: стр. 73). Двије војске су предстражама дошле у додир, пријетила је опасност оружаног сукоба србијанских и црногорских трупа на туђој територији. Командант Призренског одреда тражио је да црногорске трупе напусте положаје. Упозоравао је да је командант Старосрбијанског одреда (генерал Радомир Вешовић) „напрасит” и дрзак и да може доћи до оружаног сукоба. Обје владе издале су трупама наређења да то избјегну (Шкерковић 1963: стр. 52).

Објашњење за наступање србијанске војске било је да је то урађено на позив предсједника владе у Драчу, да би трупе помогле гушењу побуне, коју су организовали младотурски официри, аустроугарски агенти и бугарски комити. Улазак војске у Албанију није био у складу са споразумом са Црном Гором, изазвао је сумњу у намјере Србије према Скадру (Шкеровић 1963). Може се говорити да је то био интерес обезбјеђивања границе према Метохији, гдје су са обје стране живјела арбанашка племена; показало се корисним у фази одступања, без тога би повлачење преко Албаније било готово немогуће. Пашић је црногорску власт увјеравао да је то привремено (у рату је све привремено). Упозоравао је да црногорска војска не иде на Скадар. Такве захтјеве упутиле су и руске дипломате (Шкеровић 1963: стр. 56). Италија је реаговала и против србијанских акција у Албанији, бранила је своју интересну сферу.

Улазак србијанске војске на територију Албаније од стране црногорске владе оцијењен је као могуће напредовање према Скадру, што је требало предухитрити. У насталој ситуацији Црна Гора је могла закључити да ће Албанија бити раздијељена без њеног учешћа. То је повећавало нервозу и подстицало краља Николу да покрене војну акцију, која се сво вријеме очекивала. Од почетка рата до заузимања Скадра нијесу престајале стварне и измишљене информације о црногорским плановима. Страни представници на Цетињу често су о томе разговарали, информисали своје владе и размјењивали мишљења. Сви су „знали” шта се спрема, нико није признавао шта намјерава а војска се нашла у Скадру (детаљније: Шкеровић 1963; Ракочевић 1969; Вујовић 1994; Живојиновић 2000).

Између краља Николе и црногорских званичника, начелника Врховне команде и србијанских власти размјењиване су поруке и информације док је краљ припремао војну акцију. Влада је вршила притисак на краља да нареди заузимање Скадра. Арбанашки прваци Пренк Биб Дода, Иса Бољетинац и други призивали су црногорску интервенцију, вјероватно као „мање зло” од освајања од стране Србије или Италије. Црна Гора предузела је акције без сагласности са Србијом, што је довело до политичког сукоба, чак и могућег сукоба трупа у Албанији.

Краљ је наредио да из Никшића према Скадру крене пет батаљона војске (батаљон је бројао 400–500 људи), а остатак да се „са других страна намири до 5.000 војника”. Генерал Јанковић се противио, краљ се позвао на своја права „да је војска његова и да он



заповиједа”. У таквим околностима Србија се сагласила да Црна Гора заузме обалу Бојане и Тарабош, али не и Скадар. Генерал Јанковић је извијестио команду да је одсјек на Бојани појачао са три батаљона Ловћенског одреда, који су били у приморју. Наредио је да се заузме Тарабош и посједне простор до Бојане и од Скадарског језера до мора у циљу обезбјеђивања пловидбе Бојаном (Шкеровић 1963: стр. 48–59; Вујовић 1994: стр. 226). Међутим, по наређењу министра војног, бригадир Вешовић је положије већ заузео.

Краљ је од генерала Јанковића претходно тражио 10.000 војника, али није рекао за које акције. Јанковић је то одбио, због чега се појачала нетрпељивост између краља и србијанских официра у Врховној команди. Краљ Никола је наредио генералу Вешовићу да заузме десну обалу Бојане и Тарабош, са образложењем да то чини ради обезбјеђивања транспорта хране. Чињеница је да су арбанашка племена и групе заустављале транспорте, тражили су велике надокнаде за пролаз, отимали и уништавали робу.

Тако су прекршена обећања дата србијанској Врховној команди, што је изазвало спор са официрима у црногорској Врховној команди. Црногорске војне активности изазвале су негативну реакцију савезничких влада; једино је француска влада сматрала да је то било оправдано. Од стране црногорске власти даване су изјаве и обећања да нема освајачких планова и да се неће ићи на Скадар. Међутим, једно се обећавало и јавно говорило, друго се радило. На сједници владе 12. јуна расправљало се о заузимању Скадра. Црногорске трупе заузимале су територију, разоружавале арбанашко становништво и уводиле контролу кретања. Наредних дана трупе су кренуле према Медови, 18. јуна заузеле су Ђаковачку Малесију. Већ 21. јуна трупе су биле пред Скадром (Живојиновић 2000: стр. 116–117). Црногорска влада 26. јуна донијела је одлуку о заузимању Скадра, 27. јуна црногорска војска је ушла у Скадар, предвођена предсједником владе генералом Јанком Вукотићем (Ракочевић 1969: стр. 75; 1981: стр. 244–5). Становништво није пружило отпор.

Црногорски историчари воле да кажу како је краљ команду над црногорском војском препустио србијанској Врховној команди, у томе налазе и узроке лоше судбине државе у рату. „Доласком српских официра на руководећа мјеста, црногорска војска је употребљавана у складу са стратешким интересима Србије и по налозима српске врховне команде, што је имало тешке последице по црногорску војску и Црну Гору у цјелини”. (Андријашевић и Расто-



дер 2003: стр. 2)<sup>3</sup> Питање је колико је стварно присуство србијанских официра утицало на операције црногорске војске. На пораз у рату није у мјери коју сугеришу неки аутори. Све вријеме рата Никола је био врховни командант, без његове сагласности се није могао вршити распоред и ангажовање војске. „Уместо заједничке, искрене сарадње краљ Никола је, као врховни командант црногорске војске, одређивао њене циљеве и обим учешћа у појединим операцијама. Војска је била оруђе у његовим рукама, средство помоћу кога је намеравао да оствари своје различите политичке и територијалне планове” (Живојиновић 2000: стр. 77, 102). Постоје информације да је он преко оданих официра утицао на извршавање наредби на Санџачком фронту. Драгољуб Живојиновић (2000: стр. 83) цитира краљев телеграм команданту Санџачке војске сердару Јанку Вукотићу и дивизијару Митру Мартиновићу (4/17. септембра 1914), из којег се то може закључити: „...немојте да ми испогибају Црногорци јер Бог зна шта нас најпосље чека. Непустите се да вас ко нука на јурише и касапницу. Кржаве се славе прођите, а гледајте ће се може уљест и изаћ не сломљене главе, јер вам опет кажем, потоња се гледа за ово ме разумите добро. Браћа Србијанци имају доста људи и они могу их трошити да им се мало познаје а ми као што знате имамо мало а много смо их изгубили. Ако вам ово не буде вазда пред очи нека сте од Бога и мене проклети”. Од Николе не изненађује, мада није братски, а ни у духу црногорског чојства и јунаштва.

Генерал Јанковић је поднио оставку на дужност у Врховној команди у знак протеста због употребе војске противно његовим наредбама и ставовима о том питању. За вршиоца дужности начелника постављен је пуковник Петар Пешић. Односи са Србијом били су већ затегнути због дејства двије војске у области Хаса и скадарској области. Незадовољство србијанске владе црногорским акцијама уносило је нервозу у односе са Цетињем, који и нијесу били нарочито искрени и ефикасни, али није дошло до озбиљнијих поремећаја у дипломатији и командовању на Санџачком фронту, мада

<sup>3</sup> У црногорској историографији се упорно за војску и владу Србије користи придев „српски”, који је етничка ознака, а не „србијански”, који означава државност. За владу, војску, министре и друге припаднике власти у држави Србији користимо термин „србијански”, мада се у скорије вријеме тај појам доживљава у негативном контексту.

је ту све вријеме било несугласица и ривалства. Савезничке владе захтијевале су да се одржи сарадња, нијесу жељеле нове проблеме на том ратишту и слабљење војних снага. Неповјерење према краљу Николи појачавало је значај усклађивања командовања и присуства србијанских официра у црногорској команди. Истини за вољу, с обзиром на стварни војнички допринос заједничким акцијама и чињеницу да су савезници новчано, храном, оружјем и другим добрима одржавали Црну Гору у рату, њено учешће у другој половини 1915. године имало је више политички и морални значај; црногорско ратиште последице уласка Италије у рат војнички није имало већи значај.

Божа Јанковић је енглеском представнику на двору рекао да у вези са Скадром постоји тајни договор краља Николе и Аустрије. То је додатно појачало већ формирано неповјерење код савезника. Чињеница да се командант Ловћенског одреда принц Петар састао 11. јуна 1915. године са аустријским мајором Хупком, давала је повода за претпоставке о тајним преговорима. Одсуство већих војних акција према Херцеговини и приморју давало је повода за сумњу или пропаганду да постоји договор да се демонстрира ситним чаркама, али да се не воде веће војне акције. Неповјерење је нарочито било изражено према престолонаследнику Данилу, није била тајна да је био астропил и убијећен у аустријско-немачку побједу у рату. Црногорска влада је окупацију Скадра бранила као привремену мјеру за обезбјеђивање снабдијевања војске и народа, мада је изасланик Михајловић извијестио Пашића да му је краљ Никола рекао „да из Скадра неће изићи нити га ко може истјерати” (Шкерковић 1963: стр. 62–63).

Савезничка дипломатија је на заузимање Скадра брзо реаговала, 28. јуна посланици савезничких земаља предали су црногорској влади заједнички демарш. Енглески и италијански посланик изразили су незадовољство руским и француским оклијевањем да се раније на Цетињу енергично интервенише против војне акције према Скадру. Велике силе наредиле су конзулима у Скадру да буду уздржани према црногорским властима у граду. Црногорска влада одговорила је савезницима да нема намјеру да шири војне акције у Албанији. Неко се досјетио да каже и да је окупација Скадра била корисна за операције према Босни, тако је било могуће дио трупа за обезбјеђење границе премјестити према Санџаку (Вујовић 1994: 228), мада није јасно које би јединице могле да се употрије-

бе за тај задатак. То се није догодило, вјероватно нико није повјеровао у ту причу.

Црногорски званичници покушавали су да оправдају окупацију Скадра и ублаже незадовољство савезника. Све је било неуспјешно, услиједила је политичка блокада и изолација Црне Горе, у чему су предњачиле Италија и Енглеска. То се одразило на субвенције краљу и влади, новчану помоћ и достављање хране и опреме за потребе народа и војске. Савезници су сумњали у искреност објашњења и даљих црногорских намјера. Ако се може рећи да је неки савезник имао разумијевања за црногорске акције према Албанији, то је била Француска. Влада није журила са осудама и санкцијама, није подстицала оптужбе за сарадњу са Аустроугарском, није до краја ускратила финансијску помоћ (деталније: Вујовић 1994). То француској влади није сметало да у завршници рата спријечи формирање црногорског одреда, да онемогући краљу Николи повратак у Црну Гору и тако допринесе његовом свргавању с власти.

Територијалне претензије краља Николе у сјеверној Албанији биле су у сукобу са италијанским интересима и дугогодишњим активностима. Италија је имала планове превласти на Јадрану и експанзије на линији Валона — Елбасан — Битољ — Солун. Приликом склапања Лондонског пакта противила се већим проширењима Црне Горе на обалама Јадрана (Живојиновић 2000: стр. 104–105). И на наговјештај да Црна Гора може заузети Скадар, Италија је правила проблеме и мобилисала савезнике против црногорских намјера. Када се то десило, Италија је обуставила достављање хране и материјалне помоћи Црној Гори, ставила је под контролу транспорте и успоравала их. Италија је војно и политички завела блокаду Црне Горе. Дипломатски је од савезника, иако војно још није била у рату, тражила изолацију и кажњавање Црне Горе, обустављање помоћи и кредита. У томе је имала пуну подршку Велике Британије (деталније: Ратковић 1974).

Црна Гора се од првог дана понашала као да је питање Скадра свршена ствар, град је сматрала својом територијом и приступила је организацији власти. Генерал Вешовић саопштио је становништву да је Скадар постао дио Црне Горе и да су грађани поданици Црне Горе. Арбанашки прваци (Мухарем-бег, Биб Дода, Иса Бољетинац) подржали су улазак црногорске војске, становништво у Скадру није пружало отпор. Црногорци су се понашали као ослободиоци, иако су Албанци имали националну државу. Наређено

је скидање албанских застава и државних амблема. Наредних дана настављено је са покоравањем околних области, што је изазвало незадовољство становништва.

Британски представници у Скадру обрађали су посебну пажњу на црногорско управљање градом. Средином октобра замјеник вицеkonzула извјестио је да су Миридити били покорени и присиљени да предају оружје, почео се јављати локални отпор. Први извјештаји о понашању власти у граду били су повољни; власт је била ефикасна, успостављена је полицијска контрола. Становноштво је разоружавано, богатији грађани плаћали су порез (400 франака). Успостављен је суд у којем је био Црногорац и два Албанца. Излазиле су локалне новине (нередовно и под цензуром) (Живојиновић 2000: стр. 120–128). Међутим, већ почетком новембра 1915. године црногорске власти су локалном становништву увеле високе таксе, иако није било одговарајућих пословних активности. Наређено је уписивање имања у нове регистре, уведена је такса на куће које се изнајмљују и на личну имовину, на животиње за вучу, нешто мање на свиње, овце и козе. Сва стока морала је бити пописана. Код становништва се појавило незадовољство, било је ухапшених. Становништво је пружило отпор расписаном годишњем порезу.

Краљ Никола имао је страх од србијанске војске на територији Црне Горе и сјеверне Албаније. Дана 30. децембра 1915. године наредио је да трупе које су се у повлачењу нашле на територији Црне Горе одмах напусте тај простор (Живојиновић 2000: стр. 100). Додатну узнемиреност у Скадру изазвао је боравак престолонаследника Александра, србијанске владе и Врховне команде, великог броја избјеглица и војника у повлачењу. Црногорске власти биле су незадовољне србијанским присуством, владала је општа нервоза и нетрпељивост. Арбанашка племена и групе нападали су и пљачкали избјеглице и војску, почеле су локалне побуне (Пећ, Љеш).

Цивилни гувернер Скадра војвода Божо Петровић пажљиво је пратио присуство и активности србијанске војске, Врховне команде и цивилних власти. Представници црногорске окупационе власти у Скадру били су нетолерантни према присуству србијанске војске и официра у Скадру и околини током повлачења. Иако и сами на туђој територији, захтијевали су да србијанска војска напусти Скадар и околину. Тада је Скадар добио већи политички значај, савезници су страховали од србијанске капитулације и црногорског сепаратног примирја. Италија и Енглеска стале су на страну Албана-

ца, ускраћивањем помоћи и политичком блокадом убрзале су пораз Црне Горе (Живојиновић 2000: стр. 128–130).

Током јануара 1916. Скадар је имао већи стратегијски значај. Ту се налазио велики број избјеглица, србијанска власт и Војна команда Скадар је обезбјеђивао одступницу према Љешу. Осим тога, то је био правац могућег повлачења црногорске војске, неке јединице су чак и дошле до Подгорице или Скадра, па и према Љешу, али су се због ставова краља Николе и Војне команде на крају вратиле, оне из ближих мјеста су положили оружје и војска се разишла (детаљније: Ракочевећ 1969: стр. 178–192). Иако се у околини налазило више србијанских и црногорских јединица, истина не нарочито бројних и опремљених, скадарски правац није озбиљније драњен. Дана 23. јануара Скадар је без отпора пао у руке аустријске војске. Аустријске трупе сачекали су командант Старосрбијанског одреда Машан Божовић и цивилни гувернер Скадра војвода Божо Петровић (Ракочевећ 1969: стр. 191). Краљ Никола је годинама сањао о освајању Скадра. Два пута је војнички освојио, а вољом великих сила изгубио град.

Од почетка рата у дипломатским круговима и односима савезника кружиле су тврдње да краљ Никола има неке планове и договоре са Аустроугарском. Пропаганда није документована, али је било више околности које су доприносиле неповјерењу савезника у искреност и поузданост црногорског савезништва. У сваком случају, пропаганда је имала негативне последице по краља и самосталност Црне Горе. Незадовољство савезника почело је спорим распојеђивањем трупа, касније њиховом недовољном активношћу, недисциплином, непотпуним извршавањем наређења и ометањем сарадње са србијанском Ужичком војском од стране старјешина одаких краљу; улиједио је захтјев краља Николе да дио трупа ангажује према Скадру. Италија и Србија, свака из својих разлога, подстицале су пропаганду о црногорским односима са аустријским официрима и политичким представницима. Ширене су приче о аустрофилству принца Данила и његовим контактима, што није било без основа. Преношене су приче да краљ има споразум са Аустроугарском да добије Скадар у замјену за недовољно војно ангажовање.

Планови и активности краља Николе да добије територијално проширење нијесу престали капитулацијом и одласком у избјеглиштво. Марта 1916. године предсјеник владе (Лазар Мијушковић) уручио је савезничким земљама меморандум са територијал-

ним захтјевима. Изнијети захтјеви били би чудни и да је рат завршен и Црна Гора била међу побједницима. Послије одласка из земље, капитулације и окупације Црне Горе Никола тражи „да Скадар, на југу, Херцеговина и део Босне и Романије, део обале од Неретве до Дрима, укључујући Боку которску и Дубровник, припадну Црној Гори” (Живојиновић 1998: стр. 82).

Није јасно шта је било упориште за овакав захтјев. Драгољуб Живојиновић (2000: стр. 252) краљеве захтјеве назива неумјереним, мисли да је „гротескно до које мере краљ Никола није могао да схвати свој положај, ситуацију у којој се налазио. (...) Краљев програм територијалног ширења превазилазио је, у постојећим околностима, сва очекивања, разум и стварност.” Ниједна савезничка земља у датим околностима није због различитих процјена и планова била спремна да прихвати тражено проширење, већ је било неизвјесно и обнављање Црне Горе послје рата.

Влада Андрије Радовића у меморандуму о уједињењу са Србијом, који је упутила краљу Николи 19. августа 1916. године, предлаже да Црна Гора буде прије уједињења обновљена у проширеним границама (Херцеговина до Неретве, Дубровник, Бока Которска, Скадар; укупно око милион становника). Краљ Никола није прихватио меморандум (Живојиновић 2000: стр. 253), свим силама се трудио да сачува државу и положај династије, што је значило да мора да спријечи уједињење на којем се већ увелико радило. Територијални захтјеви били су дио краљеве стратегије.

Почетком фебруара 1917. краљ је у разговору са предсједником француске владе Бријаном поновио територијалне захтјеве, при чему је добио мишљење да су захтјеви у Албанији остварљиви, али остали нијесу (Живојиновић 2000: стр. 254). Са мањим измјенама, слични захтјеви поновљени су више пута. Није јасно како краљ који живи са владом у емиграцији од савезничке помоћи и кредита, нема власт у држави која је капитулирала и војнички не учествује у рату, која до крајности зависи од стране новчане и материјалне помоћи, оптужен за нелојалну сарадњу и сепаратне преговоре о примирју, заузима територију сусједне државе иако за то има изричиту забрану од влада држава које све то знају, и не подржавају, тражи да територија државе буде више него удворстручена послје рата. Чудни апетити и захтјеви, али се мора признати да је краљ Никола био досљедан и до посљедњег дана се борио за држа-



ву, иако је био обавијештен какви су савезнички планови о поратном поретку на Балкану.

Краљ Никола није одустајао од територијалних захтјева, иако је стално добијао негативне одговоре или остајао без одговора (и то је негативан став). У јесен 1917. године предузео је више акција ради упознавања савезничких влада са црногорским територијалним захтјевима. Тада је Црна Гора већ била „отписана” као ратни савезник, на видуку је била и њена послеријатна перспектива. Меморандум о територијама био је покушај да се спријечи уједињење (обећање територија давало би наду у опстанак). Крајем септембра упутио је Грејему меморандум, уз молбу да га достави Форин офису. У меморандуму су опширно истицане црногорске заслуге и жртве у ослободилачким ратовима. Наглашен је допринос заједничком рату, жртве и патње народа. Није пропустио да оптужи савезнике да нијесу пружили довољно помоћи војсци и народу. На страни Албаније краљ је тражио Скадар са околином и Медову. Преко ових лука желио је излаз на море, лакше снабдијевање и бездједнији водени саобраћај. Тражио је Херцеговину са Мостаром и приморје од Неретве до ушћа Дрима (Живојиновић 2000: стр. 255–56). Домаћински, али без и најмање шансе да земља која је изгубила рат, без војске, са владом у избјеглиштву, политички и материјално зависна од стране помоћи добије било какво проширење.

У Форин офису се није расправљало о краљевим захтјевима, оцијењени су као неприхватљиви. Савезници су имали уговоре и обавезе које нијесу укључивале Црну Гору. Одговор да је меморандум примљен краљ је схватио као одбијање. Министар Нико Хајдуковић почетком 1918. водио је неуспјеле разговоре на ту тему, тада су већ у британском Ратном кабинету одлучили о припајању Црне Горе Србији. Краљ Никола исти меморандум доставио је италијанској влади и није добио подршку. У априлу 1918. отишао је у посјету Италији и покушао да преговара са страним дипломатама. Француску владу није узимао у обзир, због онемогућавања формирања црногорског одреда и повратка у земљу сматрао је је непријатељском. Краљ је своје максималне захтјеве износио у вријеме које је за њега и Црну Гору у свим аспектима било неповољно (Живојиновић 2000: стр. 256–259). Тражио је неразумно много, а није могао да понуди ништа.

Иако у емиграцији и са јасном поруком кључних савезничких сила да се не може вратити у Црну Гору, без средстава за издржа-



вање власти, обнављање и издржавање војске, краљ Никола организовао је дјеловање агената и официра у зони сјеверне Албаније и Скадра у вријеме завршних операција 1918. године. Покушавао је сузбити пропаганду србијанских емисара за прикључење Србији, активиста Црногорског одбора за народно уједињење да Скадар припадне југословенској држави, и арбанашких угледника који су пропагирали одвајање пограничних мјеста у Србији и Црној Гори и прикључење Албанији, без обзира на то што је и она била у проблемима и са нејасном поратном перспективом. Агенти и побуњеници под утицајем краља Николе имали су италијанску подршку у дјеловању на простору Скадра и околине, за подстицање побуне и нереда у пограничним мјестима, са циљем спречавања припајања тих крајева југословенској држави. Италија се тек у ометању уједињења показала као црногорски савезник, током рата је на разне начине радила против интереса Црне Горе, у првом реду тиме што није одрадила своју обавезу у допремању хране и опреме и поморској заштити транспорта ка Црној Гори (Вујовић 1960).

Краљ Никола је све вријеме рата територијално ширење државе према Херцеговини и Скадру повезивао са опстанком црногорске државе, тиме и будућношћу своје династије. Црногорска емигрантска влада до крајњих граница је тражила могућности да оствари прикључење Скадра и околине Црној Гори. У меморандуму конференцији мира (5. марта 1919) постављала је захтјеве који нијесу били у складу са положајем Црне Горе и емигрантске владе. Истицала је историјске, географске, етничке и економске аргументе у захтјевима да Скадар и простор према Дриму припадну Црној Гори у вријеме када је већ било јасно да велике силе у поратном распореду држава на Балкану не виде Црну Гору као независну државу. Позивање на Лондонски пакт из 1915. (уговор са Италијом којим су савезници „обећали” права Црној Гори) није било од помоћи (деталније: Вујовић 1960). Одлуком великих сила Албанија је обновљена у предратним границама, исте силе признале су и стварање југословенске државе и тако угасиле наду у црногорску самосталност.

Стварни значај Црне Горе као дипломатског питања у Европи почетком XX вијека био је мањи од времена када је она побунама и устанцима изазивала потребу да се велике силе мијешају у рјешавање њене судбине. Црна Гора се није уклапала у Европу послје Првог свјетског рата. „Њена административна структура била је примитивна, привреда неразвијена и зависна од зајмова и помоћи са

стране, војска малобројна и недовољно обучена и опремљена, политичке активности у зачетку, а слобода штампе и парламентарни живот ограничени” (Живојиновић 1998: стр. 68) Углед Црне Горе као савезника у рату био је нарушен од самог почетка пропагандом о споразумијевању са Аустроугарском и оклијевањем да сарађује војнички са србијанским трупима на договорени начин, нарочито упадом у Скадар, противно енергичним порукама савезника да то не одобравају. Краљ Никола доживљаван је од многих у земљи и у европској дипломатији као неискрен, превртљив, превазиђени апсолутиста. Све вријеме рата пратила га је прича у европским центрима да иза леђа савезницима шурује са Аустроугарском, да има нагодбу да добије Скадар за војничку неактивност на Ловћенском фронту и према Херцеговини. Неодмјереним територијалним захтјевима и захтјевима за новцем и материјалном помоћи и послије капитулације није се препоручивао као користан ратни савезник (великим силама је то било најважније). У тим околностима територијални захтјеви у завршним годинама рата и на мировној конференцији нијесу имали никакве шансе да буду подржани (Живојиновић 1998).

Осим намјере, морала и ратничке славе, Црна Гора у вријеме Првог свјетског рата није имала ниједан од услова да оствари или неке наметне своје потребе и циљеве. Објавила је рат Аустроугарској, уз краљеву прокламацију да је приморан да земљу поведе „у свети рат за слободу Српства и Југословенства”. Међутим, ушла је у рат са превише амбициозним плановима територијалног проширења према Херцеговини, приморју и сјеверној Албанији (Ракочевић 1969; Живојиновић 2000), без јасне подршке савезника и за мање проширење. Резултати су брзо показали нереалност ратних планова краља Николе, који је диктирао спољну политику и командовао државом и војском у рату, често био у спору са Врховном командом поводом својих захтјева за издвајање трупа за акције према Скадру. Нереалне личне и династичке амбиције увеле су државу у авантуру и пораз, у склопу нових унутрашњих и спољнополитичких околности и у губитак самосталности. Истина, треба имати у виду да је краљ био у дубокој старости, нарушеног здравља и смањених могућности да ефикасно процјењује сложену међународну ситуацију и доноси ваљане политичке и војне одлуке; подстицала га је сујета и нереална слика о слави и заслугама. Од синова није имао нарочите подршке, савјетничке или руководе-

ће помоћи. Велики проблем за краља (и државу) био је у томе што су се на важним позицијама одлучивања и командовања налазили послушни људи, одани краљу (или својим интересима), али не увијек и способни за такве дужности, неспремни да креативно мисле и пред краљем искажу мишљење за које су претпостављали да га неће одобрити или му може повриједити сујету. У таквој ситуацији, краљ је радио за сараднике, морао је без помоћи или критичке мислећих људи о свему одлучивати. Показало се, не увијек и на најбољи начин. У суштини, ниједна околност му није ишла наруку, „прегазило га вријеме”, у буквалном значењу изреке.

Не треба за пораз у рату оптуживати „невјерне” савезнике у мјери у којој то црногорска историографија чини, имали су они довољно и својих проблема. И да су више материјално помагали, у ситуацији када се србијанска војска повлачила са ратишта, црногорска војска сама не би дуго издржала најезду неупоредиво бројније, боље наоружане и стручно вођене војске. Само би било више разарања и погибље. За дивљење је како је неопремљена, гладна и не нарочито квалитетно вођена народна војска и издржала толико дуго на тако широком фронту.

Црна Гора је ушла у Први свјетски рат неспремна. Црногорска војска бројношћу и формацијом јединица, количином, квалитетом и структуром оружја и артиљеријских оруђа није имала снаге за фронтоске операције. Наоружања и муниције било је мало, оружје је било различитих система и застарјело. Мало је било школованих официра, већином јединица командовале су старјешине из угледних породица оданих династији, са неспорним патриотизмом и храброшћу, али без војничких знања, многи и престарали за ратовање. Организацији и бројности војске одговарале су герилске акције, војска није била обучена и није имала позадинску подршку за позиционо ратовање. Црногорска (народна) војска била је племенски организована, војници нијесу били навикнути на дисциплину и извршавање задатака далеко од свог села, нарочито не ако то траје мјесецима. Током балканских ратова војска је претрпјела губитке у живој сили, наоружању, резервама хране и опреме потребне за ратовање. Требало је далеко више новца и времена да се то обнови него што је Црна Гора имала између два рата.

Прича о неискреном савезништву и закулисној политици краља Николе утицала је на судбину Црне Горе све вријеме рата. Било је ту политичке и обавјештајне пропаганде, али су и поступци краља

Николе, још више понашање и контакти његових синова, давали повода за процјене о закулисним радњама и сепаратним плановима. Краљ Никола имао је амбиције и планове које није могао економски и војнички да оствари, није имао дипломатску подршку земаља које су диктирале услове мира, у спољњој политици направио је низ грешака које су велике силе казниле. Имао је нереалну слику о свом угледу ван земље, о историјским заслугама и потребама европских сила да Црна Гора постоји као независна држава. И да се другачије понашао, питање је да ли би велике силе у плановима прекрајања граница и реорганизације држава у поратној Европи нашле разумијевања за Црну Гору каква је била у датом времену.

Скадарска авантура завршила се поразно за Црну Гору и краља Николу. Све вријеме рата питање Скадра уносило је нервозу и стварало лоше односе са савезницима, освајање Скадра изазвало је економску и политичку блокаду краља, владе и државе. Срећна је околност да није било непотребних и масовних црногорских жртава (као у Првом балканском рату). Судбина се поиграла са краљем Николом, за двије године два пута је освајао Скадар, 20. јануара 1916. из Скадра је отишао у избјеглиштво и никад се није жив вратио у Црну Гору. Црна Гора вољом великих сила није могла да задржи освојени град 1913, као ни 1918. године. Вољом великих сила, ни краљ није могао да сачува државу и власт за себе и насљеднике.

#### ЛИТЕРАТУРА

- [1] Andrijašević, M. Ž. i Rastoder, Š. (2006). *Istorija Crne Gore: od najstarijih vremena do 2003. godine*. Podgorica: Centar za iseljenike Crne Gore, стр. 285–336.
- [2] Борозан, Ђ. (1998). Сјеверна Албанија и Албанци у политичким плановима краља Николе, у *Краљ Никола: личности, дјело и вријеме*, том I, радови са међународног научног скупа, Подгорица, 1–3. октобар 1997, ур. Миомир Дашић, стр. 299–324. Подгорица: Црногорска академија наука и умјетности, Научни скупови књ. 49.
- [3] Војводић, М. (1970). *Скадарска криза 1913. године*. Београд: Завод за издавање уџбеника СР Србије.
- [4] Вујовић, Д. Д. (1994). *Рајна сарадња Црне Горе и Француске 1914–1916*. Подгорица: Црногорска академија наука и умјетности, Поседна издања, књ. 27, стр. 216–235.
- [5] Вујовић, Д. (1960). Ослобођење Скадра 1918. године и стање на црногорско-албанској граници. *Историјски записи*, XIII, књ. XVII 1, (1960), стр. 93–128.
- [6] Живојиновић, Д. (1988). Краљ Никола и територијално ширење Црне Горе 1914–1920. године. *Историјски записи*, LXI 3–4 (1988), стр. 163–176.

- [7] Живојиновић, Р. Д. (1998). Савезничко виђење Црне Горе у рату 1914–1918. године, у *Црна Гора у Првом свјетском рату*, зборник радова са округлог стола Историјског института, књ. 2, ур. Бранислав Ковачевић, Радослав Распоповић, стр. 67–96, Подгорица: Историјски институт.
- [8] Живојиновић, Р. Д. (2000). *Невољни савезници: Русија, Француска, Велика Британија, САД 1914–1918*. Београд: ЈП Службени лист СРЈ.
- [9] Митровић, А. (1991). Албанци у политици Аустро-Угарске према Србији 1914–1918, у *Срби и Албанци у XX веку*, ур. Андреј Митровић, стр. 79–105. Београд: Српска академија наука и уметности, Научни скупови, књ. LXI.
- [10] Ракочевић, Н. (1969). *Црна Гора у Првом свјетском рату 1914–1918*. Цетиње: Историјски институт у Титограду.
- [11] Ракочевић, Н. (1981). *Полиитички односи Црне Горе и Србије 1903–1918*. Цетиње: „Обод”, стр. 229–255.
- [12] Ракочевић, Н. (1990). Црногорско-албански односи 1878–1914. године, у *Србија и Албанци у XIX и почетком XX века: циклус предања*, ур. Владимир Стојанчевић, стр. 123–160. Београд: Српска академија наука и уметности, Научни скупови XLIII.
- [13] Распоповић, М. Р. (1996). *Дипломатија Црне Горе 1711–1918*. Подгорица — Београд: Историјски институт Црне Горе, НИУ „Војска”.
- [14] Распоповић, Р. (1998). О спољнополитичким активностима Црне Горе у Првом свјетском рату (1914–1916), у *Црна Гора у Првом свјетском рату*, зборник радова са округлог стола Историјског института, књ. 2, ур. Бранислав Ковачевић, Радослав Распоповић, стр. 161–189, Подгорица: Историјски институт.
- [15] Ратковић, С. (1974). Сукоб Италије и Црне Горе око Скадра 1915. године. *Историјски записи*, XXVII, књ. XXXI 1–2, (1974), стр. 95–122.
- [16] Шкерковић, П. Н. (1963). *Црна Гора за вријеме Првој свјетској рату: односи са Србијом — кавишулација*. Титоград: Историјски институт НР Црне Горе.

Zdravko M. DELETIĆ

## MONTENEGRO AND NORTHERN ALBANIA 1914–1918.

### Summary

The area of northern Albania has been an important issue of Montenegrin foreign policy in the nineteenth and early twentieth century. During the War of 1914 and 1915 there were several reasons for taking Skadar Malesia and the city of Skadar. In addition to the historical rights and economic reasons, there was a reason for war. Arbanas tribes, encouraged by agitation from Austro-Hungarian agents and Catholic priests, attacked the transport of food and war materials that were submitted by allies of Montenegro by waterways Bojana and Lake Skadar, looted and destroyed food and material goods. That created for Montenegro insolvable problems in providing food and material goods for the population and the army during the war

years. Preventing these activities were legitimate military reasons, which Montenegro before the allies defended intention to take Skadarska Malesia and Skadar.

Allied countries did not have understanding for Montenegrin reasons and interests, opposed the military activities in this sector. It has weakened the military forces at the front and collaboration with the Serbian army to Sarajevo, threatened the negotiations with Italy on entry into the war on the Allied side. Despite opposition from allies, the Montenegrin army on 27 June 1915 took Skadar. Entering the Montenegrin troops in Skadar has led to problems in relations with Serbia and Italy, which are particularly opposed Montenegrin aspirations and plans. The conquest of Skadar caused dissatisfaction of the great powers and the amplifier distrust of King Nikola and his intentions, had come to the suspension of financial and material assistance to Montenegro at the end of the war and the abolition of the acceptance of Montenegro as an independent state. Despite all the pressures and threats, Montenegro did not left Skadar until capitulation. King Nikola before peace conference several times referred to allies memorandums with the requirements for territorial expansion of Montenegro, including parts of northern Albania and Skadar.

*Key words:* Montenegro, World War I, Albania, Skadar, Italy, Serbia